

ЙИРИК КОРХОНАЛАР МИСОЛИДА СОЛИҚ ЙИҒИЛУВЧАНЛИГИ КЎРСАТКИЧИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a49

Исаев Фахриддин Икромович -
ТДИУ ҳузуридаги "Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари ва
муаммолари" илмий-тадқиқот маркази
директор ўринбосари и.ф.д. (DSc), доцент

Аннотация. Мақолада солиқ йиғилувчанлиги кўрсаткичини таҳлил қилиш методикасини такомиллаштириш бўйича тадқиқот олиб борилган, шунингдек, йирик солиқ тўловчиларни солиқ тўлашдан бўйин товлашдаги ҳолатлари таҳлил қилинган ва келтирилган таҳлиллар асосида хулоса ҳамда таклифлар шакллантирилган.

Калит сўзлар: солиқ тўловчи, солиқ йиғилувчанлиги, йирик солиқ тўловчи, солиқ тўлашдан бўйин товлаш.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ АНАЛИЗА ПОКАЗАТЕЛЯ СОБИРАЕМОСТИ НАЛОГОВ НА КРУПНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Исаев Фахриддин Икромович -
Заместитель директора научно-исследовательского
центра «Научные основы и проблемы развития экономики
Узбекистана» при Ташкентском государственном
экономическом университете д.э.н., доцент

Аннотация. В статье проведено исследование по совершенствованию методики анализа показателя собираемости налогов, а также проанализированы случаи уклонения от уплаты налогов крупными налогоплательщиками, и на основе представленного анализа сформулированы выводы и предложения.

Ключевые слова: налогоплательщик, сбор налогов, крупный налогоплательщик, уклонение от уплаты налогов.

IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGY OF ANALYSIS OF THE TAX COLLECTION INDICATOR IN THE CASE OF LARGE ENTERPRISES

Isayev Fakhriddin Ikromovich -
Deputy director of the research center "Scientific bases and
problems of the development of the economy of Uzbekistan" under the
Tashkent State University of Economics DSc, associate professor

Annotation. In the article, a study was conducted to improve the methodology for analyzing the tax collection indicator, as well as the cases of tax evasion of large taxpayers were analyzed, and conclusions and suggestions were formulated based on the presented analysis.

Key words: tax payer, tax collection, big tax payer, tax evasion.

Кириш. Жаҳон тажрибасидан маълумки, ҳар бир мамлакат бюджетининг катта қисми солиқлар асосида шаклланиши тарихий давлатчилик ташкил топгандан буён силсилавий равишда давом этаётган жараён дир. Давлат бюджетининг даромади солиқлар сони ёки унинг фоизлари билан эмас, балки ўша белгиланган ҳар йилги бюджет харажатлари миқдорига тенглаштирилган тарзда турлича шакллантириб келинмоқда. Бу тенденцияни ривожланган, ривожланаётган, ҳаттоки, қашшоқ давлатлар мисолида ҳам кузатиш мумкин.

Одатда, солиқ ҳукумат томонидан тадбиркорлик, давлат ташкилоти ва жисмоний шахслардан ундирилади. Солиқни корхоналар фойдасидан ва жисмоний шахсларнинг даромадла-

ридан ундириладиган тўғридан-тўғри солиқ ва истеъмолчилар тўловидан олинадиган билвосита солиқ деб таснифлаш мумкин.

Йирик корпорациялар солиқ маъмуриятининг аксарият қисмида корпоратив солиқларнинг кўп қисмини таъминлайди. АҚШда корпоратив солиқларнинг 90 фоизи ва Буюк Британияда 70 фоизи йирик корпорациялар томонидан таъминланади [1], яъни корпоратив солиқларнинг умумий солиқ тушумларидаги улуши бу икки давлатда нисбатан кичик – Буюк Британияда 8 фоиз бўлса, АҚШда 9 фоизни ташкил қилади.

Ҳозирда йирик солиқ тўловчиларнинг солиқ йиғилувчанлигига таъсирини таҳлил қилиш, солиқ йиғилувчанлигини аниқлаш методи-

касини такомиллаштириш зарурати ошиб бормоқда. Шунингдек, йирик солиқ тўловчиларнинг солиқ йиғилувчанлигига таъсирини ўрганиш зарурати ушбу тадқиқотни олиб боришни тақозо қилмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Иқтисодчи олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотларга асосланиб, йирик солиқ тўловчилар бўйича олиб борилган тадқиқотлар ва иқтисодий адабиётларни таҳлил қилиб, уларнинг шарҳини келтириб ўтсак. Хорижий адабиётларни ўрганиш давомида шу маълум бўляптики, жажонда йирик солиқ тўловчи юридик шахсларга йирик корпоратив солиқ тўловчилар сифатида қаралади.

Аввало, Эйд Ваттс йирик солиқ тўловчи юридик шахсларнинг мақомини белгилашда қуйидагича фикрларни келтиради: “Йирик саноат корхонасини аниқлаш муаммоларга тўла. Масалан, ўлчам бир неча усул билан ўлчаниши мумкин – ишлайдиган ходимлар сони, соф активлар (ишлатилган капитал), қўшилган қиймат (соф маҳсулот), айланма, чиқарилган капитал ва бозор капиталлашуви”. Э.Ваттс йирик корхоналарни корпоратив бўлмаган сектордаги кичик ва ўрта бизнестан ажратиш мумкин бўлган олти хусусиятни аниқлайди: мулкчилик ва назоратни ажратиш; расмий ташкилий тузилма; миллий иқтисодиётга алоҳида таъсир кўрсатиш; кўп миллатли таъсир қилиш; турли хил чиқишлар; ва хориждан назорат. Ажратиш мезони бизнестинг ташкилий шакллари ўзгариши билан ўзгаради, чунки биринчидан, барча йирик корпорацияларда акцияларнинг оммавий айланиши туфайли мулкчилик ва бошқарув алоҳида бўлади; иккинчидан, кўпгина йирик корпорациялар халқаро операцияларни бош ва шуъба корхона муносабатлари остида бошқаради [2].

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ОЕСД) маълумотларига кўра, “йирик бизнес ёки йирик солиқ тўловчи бир солиқ маъмуриятдан бошқасига фарқ қилади”, чунки “йирик бизнесни идентификация қилиш мезонлари мамлакатдан мамлакатга фарқ қилади” [1].

Айрим иқтисодчиларнинг фикрича, йирик солиқ тўловчиларни аниқлаш учун асос сифатида солиқ тўловларидан фойдаланиш хавфлидир. Корпорациялар даромадларини кам белгилаб, ҳисобот беришлари ёки ноль солиқ мажбурияти билан якунлаш учун солиқ таътилларидан фойдаланиши мумкин.

К.Баэрнинг таклифича: “Солиқларни мунтазам равишда кам ҳисобот берадиган ёки кам тўлайдиган солиқ тўловчилар, солиқ таътилидан баҳраманд бўлган йирик фирмалар ва катта миқдорда қайтариб бериладиган йирик экс-

портчилар йирик солиқ тўловчилардан чиқариб ташланиши керак” [3].

Ж.Ҳамилтон таъкидлаганидек, “йирик солиқ тўловчилар оддийгина кичик солиқ тўловчиларнинг катта кўриниши эмас ва йирик солиқ тўловчилар доимо ривожланиб боради” [4].

Йирик солиқ тўловчилар таърифи бўйича тадқиқотчилар ва олимлар ўртасида кенг мунозара шундан иборатки, чунки улар фақат энг йирик солиқ тўловчилар билан шуғулланади. В.Перрининг фикрига кўра, йирик солиқ тўловчи “мамлакатдаги энг йирик солиқ тўловчиларнинг кичик бир қисмини солиқ тўловчи сегментига асосланган ташкилий тузилманинг кичик қисмини тўлиқ бошқаришни таъминлаш учун мўлжалланган бўлинмаларидир” [5].

Баъзи тадқиқотчилар, хусусан, В.Маккартен йирик солиқ тўловчини солиқ маъмуриятини ислоҳ қилишнинг ядроси сифатида кўради. Уларнинг мавжудлиги солиқ маъмуриятчилигини тўлиқ ўзгартиришга олиб келади ва модернизация қилиш учун янги ойналарни очади. В.Маккартен йирик солиқ тўловчини “солиқ маъмуриятидаги ислохотлар учун потенциал троян оти, ярим автоном даромад агентлиги учун институционал ислохот ўрнини босувчи” ва “давлат даромадларини бошқариш учун давлат секторининг таҳлилий воситаси” сифатида таърифлайди [6].

Йирик солиқ тўловчилар Россия Федерал Солиқ хизматининг 2007 йил 16 майдаги ММ-3-06/308-сонли буйруғида кўрсатилган мезонларга жавоб берадиган ташкилотлар ҳисобланади. Ҳатто, нотижорат ташкилотлар, яқка тартибдаги тадбиркорлар ҳам энг йирик солиқ тўловчига айлана олмайди. 2020 йилда ташкилот қуйидаги мезонларга жавоб берса, энг йирик солиқ тўловчи ҳисобланади:

Федерал ташкилотлар учун йиллик даромад 35 миллиард рублдан, минтақавий ташкилотлар учун 10 дан 35 миллиард рублгача маблағ белгилаб қуйилган. Энг йирик солиқ тўловчилар қаторига кириш тўғрисида қарор Федерал Солиқ хизмати томонидан қабул қилинган [7].

Ривожланаётган мамлакатларда йирик солиқ тўловчилардан даромад олиш имкониятлари ҳам жуда юқори. Халқаро Валюта Жамғармаси (IMF) маълумотларига кўра, одатда, ривожланаётган мамлакатлардаги бир неча юз йирик корпорациялар ички солиқларнинг 60 %дан 80 %гача таъминлаши мумкин. Африка ва Яқин Шарқ мамлакатларида йирик корпорациялар умумий солиқ тўловчиларнинг бир фоиздан камроғини ташкил этишини кўрсатади, лекин улар солиқ тушумларининг 70 фоиздан ортиғини таъминлайди [8].

Бунинг сабабларидан бири Халқаро солиқ диалогда (ITD) тушунтирилишича, йирик корпорациялар ўрта ва кичик солиқ тўловчилар учун солиқни ушлаб қолиш агенти сифатида ишлайди, шунинг учун йирик корпорациялар томонидан амалга оширилган солиқ тўловларининг бир қисми кичик корхоналар томонидан тўланадиган аванс солиқлари ва олдиндан тўловларни ташкил қилади [9].

Тадқиқот методологияси. Мазкур мақолада иқтисодий таҳлилнинг анализ ва синтез, индукция ва дедукция каби анъанавий усулларидан фойдаланилди. Хорижий мамлакатларнинг иқтисодчи олимлари ва тадқиқотчиларининг солиқ йиғилувчанлиги бўйича тажрибаси илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилинди ва натижалари асосида хулосалар шакллантирилган.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон Республикаси бюджети даромадлар манбаининг 90 фоиз атрофидаги улуши солиқ тушумларидан шаклланади. Шунинг учун мамлакатимизда фаолият олиб бораётган юридик ва жисмоний шахслар томонидан тўланадиган солиқлар республика бюджети учун катта аҳамиятга эга.

Бугун мамлакат бюджетининг даромадлари манбаида солиқ тушумларни улуши бўйича йирик солиқ тўловчиларнинг ҳиссаси катта ҳисобланади. Шунини инобатга олиб, тадқиқотимизда мамлакатимизда йирик солиқ тўловчилар фаолиятининг аҳамияти бўйича таҳлилий тадқиқот олиб борилди.

“Йирик солиқ тўловчилар Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси томонидан белгиланган мезонлардан келиб чиққан ҳолда, солиқ маъмуриятчилигига мансуб бўладиган айрим тоифадаги юридик шахслардир, мезонлар уларга солиқ солиш тартибини танлаш ёки ўзгартириш ҳуқуқини бермайди. Уларнинг солиқ маъмуриятчилиги Йирик солиқ тўловчилар бўйича ҳудудлараро давлат солиқ инспекцияси томонидан [амалга оширилади](#).

ДСҚ солиқ тўловчиларни йирик солиқ тўловчилар жумласига киритиш учун 3 та мезонни [белгилаган](#) бўлиб, унга мувофиқ ўтган йил учун ҳисобланган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар суммаси, товар ҳажми ва жами активлари қиймати асосида уларнинг мақоми аниқлаштирилиши белгилаб қўйилган. Жумладан, қуйидагилар йирик солиқ тўловчилар ҳисобланади:

а) акциз солиғига тортиладиган товарларни ишлаб чиқарувчи ва акциз тўланадиган хизмат кўрсатувчи корхоналар;

б) тижорат банклари, товар-хомашё, фонд ва валюта биржалари;

в) «Навоий КМК» ДК, «Олмалиқ КМК» АЖ ҳамда уларнинг таркибига кирувчи ташкилотлар;

г) маҳсулот тақсимотида оид битим бўйича ишларни бажаришда иштирок этаётган ташкилотлар;

д) маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан олинган соф тушуми ўтган календарь йил якуни бўйича 100,0 миллиард сўмдан юқори бўлган ёки кетма-кет келадиган ўн икки ойлик давр якуни бўйича ушбу миқдордан ошган юридик шахслар, чет эл юридик шахсларининг Ўзбекистон Республикасидаги доимий муассасалари (бўлинмалари);

е) углеводород хомашёси ва минерал ресурсларни қазиб олувчи, қайта ишловчи, етказиб берувчи ва сотувчи ҳамда электр энергиясини ишлаб чиқарувчи ва етказиб берувчи юридик шахслар ва уларга товар (иш ва хизмат) етказиб берувчи чет эл юридик шахсларининг Ўзбекистон Республикасидаги доимий муассасалари (бўлинмалари), бундан автомобилларга ёқилғи қуйиш шахобчалари мустасно;

ж) Ўзбекистон Республикасининг ҳаво бўшлиғидан йўловчиларни ташиш мақсадларида фойдаланувчи, халқаро ҳаво алоқаларини амалга оширувчи ва уларнинг таркибига кирувчи юридик шахслар.

Солиқ тўловчиларни мазкур мезон бўйича йирик солиқ тўловчилар жумласига киритиш солиқ органларига ўтган календарь йили учун тақдим этилган солиқ ҳамда молиявий ҳисоботлар асосида амалга оширилади. Илгари йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритилган солиқ тўловчилар навбатдаги календарь йили якунларига кўра мазкур мезонга жавоб бермаса, бу мақомни кейинги 3 йил давомида сақлаб қолади.

Йирик солиқ тўловчилар рўйхати ДСҚ томонидан ҳар йили кейинги солиқ даври бошланишидан 1 ой олдин тасдиқланади. Рўйхатга киритилган ёки ундан чиқарилган ташкилотлар бу ҳақда тегишли қарор қабул қилинган кундан эътиборан 5 кун ичида ёзма равишда, шу жумладан, солиқ тўловчининг шахсий кабинетини орқали хабардор қилинади” [10].

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 20-моддасида “Йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритилган солиқ тўловчилар алоҳида бўлинмаларни ҳисобга олиб, марказлашган ҳолда солиқ ҳисоботини тақдим этади ва солиқларни (йиғимларни) тўлайди” [11].

“2022 йил учун давлат бюджети даромадлари 200 трлн. сўм ёки ялпи ички маҳсулотнинг 23,8 фоизи миқдорида бўлиши прогноз қилинмоқда. Бу кўрсаткич 2021 йилда 170,9 трлн. сўм ёки ЯИМнинг 23,6 фоизи миқдорида бўлиши белгиланганди. Келаётган йилда давлат бюджети харажатлари 214,8 трлн. сўмни ёки ЯИМга нисбатан 25,6 фоизни (2021 йилда 190,8 трлн. сўм ёки ЯИМга нисбатан 26,4 фоиз ҳисобида бўлиши кутилмоқда) ташкил этиши режалаштирилган” [12].

2016-2021 йилларда йирик корхоналар томонидан бюджетга тўланган солиқлар тўғрисида солиштирма маълумот (нефть-газ тармоғи бўйича) [13], млрд. сўмда

T/р	Соҳалар	2016 йил тушум	2017 йил тушум	2018 йил тушум	2019 йил тушум	2020 йил тушум	2021 йил тушум
1	Нефть-газ тармоғи (94 та)	6 865	8 284	11 457	16 048	14 086	15 106
1.1.	Ўзтрансгаз АЖ (2 та)	2 431	2 162	2 438	2 855	4 004	3 315
1.2.	Ўзбекнефтгаз АЖ (39 та)	2 888	3 936	4 488	6 531	5 391	5 786
1.3.	Лукойл (5 та)	612	1 073	2 629	4 713	1 799	1 264
1.4.	Худудгазтаъминот АЖ (30 та)	0	0	0	0	1 046	2 277
1.5.	Нефтгаз тизими бошқа корхоналари (20 та)	934	1 113	1 903	1 949	1 846	2 465

1-жадвалда мамлакатимиздаги нефть-газ тармоғидаги йирик корхоналарнинг 2016-2021 йиллардаги бюджетга тўланган солиқлари тўғрисида солиштирма маълумот келтирилган. Тармоқ бўйича 2016 йилда 6865 млрд. сўм солиқлар бюджетга тўланган бўлса, 2021 йилда бу сумма 15106 млрд. сўмни ташкил этаётганлиги, 2,2 баробарга ортганлиги гувоҳи бўлишимиз мумкин.

Тармоқ корхоналари мисолида кўриб чиқадиган бўлсак, Ўзтрансгаз АЖ томонидан 2016 йилда 2431 млрд. сўмлик солиқлар бюджетга тўланган бўлса, 2021 йилда 3315 млрд. сўмни ташкил этмоқда, Ўзбекнефтгаз АЖ 2016 йилда 2888 млрд. сўмлик солиқларни бюджетга тўлаган бўлса, 2021 йилда 5786 млрд. сўмни ташкил этмоқда, Лукойл 2016 йилда 612 млрд. сўмлик солиқларни бюджетга тўлаган бўлса, 2021 йилда 1264 млрд. сўмни ташкил этмоқда.

Шунингдек, Худудгазтаъминот АЖ эса 2020 йилдан бошлаб 1046 млрд. сўм, 2021 йилда эса 2277 млрд. сўм тўлаб, йирик солиқ тўловчи корхоналар сифатида бюджетга солиқ тушумларини тўлаганлигини кўришимиз мумкин. Маълумот учун, олдинги йилларда йирик солиқ тўловчи корхоналар сони 836 тани ташкил этган бўлса, 2021 йилда йирик солиқ тўловчиларнинг сони эса 1124 тага етган [12].

Нефтгаз тизими бошқа корхоналари томонидан 2016 йилда 934 млрд. сўм солиқлар бюджетга тўланган бўлса, 2021 йилда бу сумма 2465 млрд. сўмни ташкил этаётганлигини кўриш мумкин. Энди давлат бюджети жами даромадларининг 2016-2021 йиллардаги улушида нефть-газ тармоғидаги йирик корхоналар томонидан тўланган солиқлар бўйича таркибини таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидаги 2-жадвалда келтирилган.

2016-2021 йилларда нефть-газ тармоғи томонидан бюджетга тўланган солиқларнинг давлат бюджети даромадларидаги улуши [13], млрд. сўмда

№	Кўрсаткичлар	Йиллар					
		2016	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Давлат бюджети даромадлари жами	41043,5	49681,0	62229,5	112165,4	132938,0	164681,0
2.	Нефть-газ тармоғи (94 та)	6 865	8 284	11 457	16 048	14 086	15106
3.	Давлат бюджети даромадларидаги улуши, фоизда	0,17	0,17	0,18	0,14	0,10	0,09

2-жадвал маълумотларига эътибор қаратадиган бўлсак, биргина нефть-газ тармоғидаги йирик корхоналар томонидан тўланган солиқлар давлат бюджетидаги улуши 2016-2017 йилларда 0,17 фоизни, 2018 йилда 0,18 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилдан бошлаб улуши камая бошлаган, яъни 2019 йилда 0,14 фоизга, 2020 йил 0,10 фоизга, 2021 йилда эса 0,09 фоизга камайганлигини кўришимиз мумкин. Бунинг изоҳини юқорида таъкидлаганимиздек, мамлакатимизда солиқ тўловчи йирик корхоналар салмоғининг ошиши билан баҳолашимиз мумкин.

Йирик солиқ тўловчиларнинг мамлакат бюджетига тўлаётган солиқларидан ҳам кўриш

мумкинки, уларнинг Ўзбекистон Республикаси учун ҳиссаси катта. Шу ўринда уларнинг солиқ тўлашдан бўйин товлашлари ёки турлича солиқдан қочишдаги хатти-ҳаракатларини ҳам эътибордан четда қолдирмасликка ҳаракат қилдик. Бу бўйича ҳам олиб борилган тадқиқот ишларини ўргандик ҳамда иқтисодчиларнинг уларга оид фикрларини келтириб ўтмоқчимиз.

Д.Сахунова, Р.Сзарковаларнинг фикрича: “Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда бизнес эгалари, давлат хизматчилари, хизмат кўрсатувчилар ва бошқа ташкилотлар ҳукумат томонидан инсоният тарихида узоқ вақт давомида солиқ тўлашга мажбур бўлади ва ҳеч ким мамлакат солиқларидан қочиб қутула олмайди.

Буни қўллаб-қувватлаш учун Бенжамин Франклиннинг “ўлим ва солиқлардан бошқа ҳеч нарса аниқ эмас” деган қизиқарли баёноти бор. Ушбу баёнот ҳар бир фуқаро солиқ қонунига бўйсунishi кераклигини тасдиқлади ва улар ўз даромадларидан солиқ тўлашлари шарт. Катта тўғонларни қуриш, транспорт инфратузилмасини қуриш ва аҳолига сифатли ижтимоий хизматлар кўрсатиш учун фуқаролардан солиқ йиғиш ҳукуматлар учун муҳим роль ўйнайди” [14].

Т.О.Фағбеми ва бошқалар ўз тадқиқотларида: “Солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва солиқ тўловчилар учун хабардорлик даражаси ривожланаётган мамлакатларда кенг тарқалган”, – деб келтириб ўтган [15].

П.Аллени, Т.Харрис ўз мулоҳазаларида: “Бугунги дунёда бу одамлар ўз ҳукуматларига солиқ тўлашлари билан деярли бир хил бўлиб қолмоқда. Дунё ривожланиб борар экан, солиққа риоя қилиш солиқ тўловчининг асосий мақсади сифатида солиқдан қочиш ва солиқдан бўйин товлаш иккинчи ўринни эгаллади. Солиқ тўлашдан бўйин товлаш – солиқ мажбуриятини камайтириш учун қонуний воситалардан фойдаланиш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш – солиқ мажбуриятини камайтириш учун ноқонуний усуллардан фойдаланиш”, – [16].

Д.Сахунова, Р.Сзаркова фикрича, “Солиқ тўлашдан бўйин товлаш жамият учун хавфлидир, мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар солиққа тортиш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ёки солиққа оид фирибгарлик билан боғлиқ номақбул ҳодисаларга қарши курашишга ҳаракат қилмоқда” [14].

Б.Аумерун ва бошқалар ўз тадқиқотларида: “Солиқ тўлашдан бўйин товлаш микродаражада мамлакат ялпи ички маҳсулотига катта зарар келтириши мумкин ва бу солиқ йиғувчилар учун баҳсли ва алоҳида ташвишга сабаб бўлди”, – деб алоҳида таъкидлаб ўтишган [17].

С.Терзис тадқиқотида қуйидаги фикрларни келтириб ўтган: “Олимлар, айниқса, иқтисодчилар солиқ тўлашдан бўйин товлаш солиқ йиғиш тизимида мавжуд бўлган техник муаммо деб ҳисобланиши мумкин, деган фикрга келишди, психологлар эса солиқ тўлашдан бўйин товлаш мамлакатлар учун ижтимоий муаммо эканлигига ишонишди” [18].

Б.Эмеяв фикрича, “Ривожланаётган мамлакатларда солиқ тўлашдан бўйин товлаш амалиёти ривожланган мамлакатларга қараганда анча ёмонроқ. Солиқ тўлашдан бўйин товлаш давлатлар учун пандемияга ўхшайди, чунки улар буни назорат қила олмайди. Шу сабабли фуқароларнинг турмуш даражасини яхшилаш ва давлат харажатларига бюджет ажратиш учун солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳукуматларга салбий таъсир кўрсатди ва бу мамлакат иқтисо-

диёти учун касалликка айланди, даромад солиғи тушумларининг 20 фоизини ташкил этади”[19].

П.Аллени ва Т.Харрис солиқ тўловчиларни солиқ тўлашдан бўйин товлашга олиб келиши бўйича: “Бир қанча омиллар солиқ тўловчиларни солиқ тўлашдан бўйин товлашга олиб келиши мумкин. Факторлар орасида солиқ билими, солиқ маънавияти, солиқ тизими, солиқ адолатчилиги, риоя қилиш нархи, хатти-ҳаракатларга бўлган муносабат, субъектив меъёрлар, қабул қилинган хатти-ҳаракатлар назорати ва ахлоқий мажбурият асосий омиллардир”, – деб фикр билдирганлар[16]. Бу фикрларга қўшимча равишда иқтисодчилар ўз тадқиқотларида бошқа бир омилларнинг таъсирини ҳам таъкидлайдилар: “Бошқа омиллар ҳам солиқ тўловчиларнинг солиқ тўлашдан бўйин товлаш амалиётига жиддий таъсир кўрсатади, масалан, капиталнинг зичлиги, левераж, фискал йўқотишлар, компенсация, рентабеллик, контекстли солиқ хабардорлиги, фоиз ставкаси, инфляция, ўртача солиқ ставкаси” [16].

Биз тадқиқотимизда йирик солиқ тўловчилар томонидан давлат бюджетига тўланаётган солиқлар миқдорини таҳлил қилиш билан бирга, айрим юридик шахслар йирик солиқ тўловчи мақомидан халос бўлиш учун турли хил схемалар ишлаб чиқилганлигини ҳам инкор этмаслигимиз лозим. Хорижий тажрибалардан келиб чиқиб таъкидлаш жоизки, йирик солиқ тўловчи бўлиб қолмаслик учун ўз фаолиятларини бир неча ўнлаб масъулияти чекланган жамият шаклида олиб боровчи тадбиркорларни ҳам инкор этиб бўлмайди, аслида бир юридик шахс фаолиятига дахлдор бўлган кўплаб ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик фаолиятини олиб боровчи юридик шахсларни ҳам эътибордан четда қолдирмаслигимиз лозим.

Тадқиқотимиз давомида йирик солиқ тўловчиларнинг солиқ тўловларини бюджетга тўлашидаги масаласини ҳам қисман таҳлил қилиб ўтсак. Тадқиқот доирасидаги корхоналарнинг бюджетга тўловларини ўрганиш асносида солиқ йиғилувчанлиги даражасини ҳам таҳлил қилиш имконига эга бўламиз.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5116-сонли фармонида “солиқ органларининг Давлат бюджетига тушумлар тўлиқлигини таъминлаш фаолияти устидан ташқи назорат механизмларининг мавжуд эмаслиги солиқ солинадиган базани кенгайтириш, солиқларнинг йиғилувчанлигини ошириш ва солиқ тўловчиларни ҳисобга олиш имконини бермаётганлиги таъ-

кидланган бўлиб, даромадлар прогнозини сифатли шакллантириш ва бажариш, солиқ солинадиган базани кенгайтириш, солиқларнинг йиғилувчанлиги ва солиқ тўловчилар ҳисобининг тўлиқлигини таъминлашда молия ва солиқ органларининг масъулиятини ошириш ҳамда уларга ҳар томонлама кўмаклашиш” [26] чораларини кўриш вазифалари белгилаб берилган эди.

Этибор берадиган бўлсак, солиқлар йиғилувчанлиги масаласи ўта жиддий ҳисобланади. Давлатнинг бюджетдан ажратадиган харажатлари амалга оширилиши солиқ йиғилувчанлиги билан бевосита боғлиқ. Чунки солиқ тўлашдан бўйин товлаш, ноқонуний солиқ имтиёзлари ва давлат солиқ тушумларини ўғирлаш билан боғлиқ кенг тарқалган коррупция давлат молиясини танг аҳволга солиб қўйди ҳамда солиқ йиғилувчанлигига бевосита таъсир этади.

Солиқ йиғилувчанлигини ошириш мақсадида давлатимиз томонидан сўнгги йилларда кенг қамровли ислохотлар амалга оширилмоқда, яъни солиқ турлари 17 тадан 9 тага туширилди, айрим солиқ турлари унификация қилинди, индивидуаллашган солиқ имтиёзлари бартараф этилиб, солиқ ставкалари оптималлаштириб келинмоқда. Аммо барибир бу борада ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси жуда муҳим ҳисобланади.

Солиқ йиғиш кўплаб иқтисодчилар томонидан ўрганилган, аммо бу мавзу кўшимча ўрганишни талаб қилади. У солиқлар ва йиғимлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини, солиқ сиёсатини такомиллаштириш, Ўзбекистон Республикасининг бюджет тизимига солиқ тушумлари ва йиғимларининг тўлиқлиги ва ўз вақтида киритилишини таъминлашнинг энг самарали усулларини ишлаб чиқиш муаммолари бугунги тадқиқот муҳокамасига мантиқан мос келади.

Е.Т.Гурвич, А.Л.Суслина солиқ йиғилувчанлиги борасида фикрича, “Солиқларни ундириш даражаси солиқ сиёсати ва солиқ маъмуриятчилиги сифатининг муҳим кўрсаткичларидан биридир. Кенг маънода “солиқ йиғиш”ни ҳақиқатда ундирилган солиқ тўловлари ҳажмининг тегишли солиқ базасидан назарий жиҳатдан олиниши мумкин бўлган ҳажмга нисбатини тавсифловчи кўрсаткич деб аташ мумкин” [27].

Ф.Мирзаев солиқларнинг йиғилувчанлигини “амалдаги қонунчилик асосида белгиланадиган солиқ мажбуриятларининг бажарилиш тўлиқлиги сифатида ишонарли таърифлаш ва маълум даврда солиқ мажбуриятлари миқдори га келиб тушадиган солиқ тўловлари миқдори нисбати тарзида ифодалаш” [28] деб таъкидлаган.

С.В.Барулин, В.А.Динес солиқлар йиғилувчанлиги бўйича олиб борган тадқиқотларида

уларнинг шаклланиши бўйича қуйидаги фикрларни келтиради: “Ҳар қандай давлат органига ички ва ташқи хавфсизликни таъминлаш, қонун ва тартибни сақлаш, давлат органларини сақлаш, ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимларини яратиш ва таъминлаш, барқарор иқтисодий ўсишга кўмаклашиш каби қатор функцияларни бажариш масъулияти юкланган. Бу функцияларни бажаришда давлат жамиятга ўзининг «маҳсулоти» – ўз моҳиятига кўра текин бўлиши мумкин бўлмаган жамоат товарлари ёки давлат хизматларини тақдим этади” [29].

Б.Х.Алиев солиқ йиғилувчанлигининг асоси сифатида давлатнинг функциясини келтириб, йиғилувчанликка таъсирни ўрганиб, қуйидагиларни таъкидлаб ўтган: “Солиқни жамоат товарларининг нархи сифатида кўриб чиқсак, бу бозорда давлат монополист сифатида ҳаракат қилади, деб таъкидлаш мумкин. Бироқ ҳукуматнинг молиявий «иштаҳасини» чеклаб қўювчи муҳим далил бор – бу солиқ тўловчиларнинг чекланган даромадлари ва беқарор ижтимоий-иқтисодий вазият, бунинг сабаби ниҳоятда юқори солиқлардир” [30].

Бу фикрларнинг мантикий давоми сифатида Е.А.Орехова, К.Ю.Калабин солиқ йиғишдаги муаммоларни қуйидагича изоҳлашган: “Бозорда қуйидаги ҳолат юзага келади: паст солиқ ставкаси тадбиркорлар сонини кўпайтиради ва шу билан солиқ солиш объектлари сонини кўпайтиради; қарама-қарши вазиятда иқтисодиётнинг яширин сектори кенгайди, бу эса солиқ йиғишни камайтиради” [31].

Т.Г.Давлетшин ўз тадқиқотида қўшилган қиймат солиғи йиғишнинг услубий жиҳатларини ўрганиб, “Қўшилган қиймат солиғи бўйича мумкин бўлган йиғимларнинг батафсил ҳисобкитоби ва якуний истеъмол ҳажми ва таркибидан келиб чиқиб, ундирилишини баҳолаш амалга оширилди” [32] деб таъкидлаган.

Солиқ йиғилувчанлигини аниқлаштириш учун уни қандай тартибда аниқлаш керак эканлигини ўрганиш лозим. Чунки ҳар қандай методиканинг асоси бўлмас экан, унинг тўғри ёки хато эканлигини, амалиёт мавжудми ёки мавжуд эмаслигини англаш мумкин. Шунинг учун биз иқтисод жиҳатдан бизнинг мамлакат билан бир вақтда бир хил ҳолатда ўз иқтисодиётини барпо этаётган ва атрофидаги мамлакатлардан кучлироқ иқтисодий кучга эга бўлган Россия Федерациясининг солиқ йиғувчанлигини ўрганиб чиқиб, таҳлил қилсак.

Россия Федерал Солиқ хизмати, Федерал Газначилик ва Россия Федерацияси Молия вазирлиги ўз баҳолашларида бундай ёндашувдан фойдаланади, унга кўра ундириш ҳақиқатда тўланган солиқларнинг уларнинг ҳисобланган ҳажмига нисбати сифатида тушунилади:

$$СН = \frac{УН}{НН} \quad (1)$$

Бу ерда [31]:

СН – солиқ йиғиш;

УН – солиқ тўловларининг амалда тўланган ҳажми;

НН – солиқларнинг ҳисобланган суммаси.

Россия Федерал Солиқ хизмати методологиясига кўра, солиқ йиғиш даражаси ҳар чоракда (ҳисоблаш асосида) ундирилганларга тўланган солиқлар улуши сифатида ҳисоблаб чиқиши керак:

$$Усн = \frac{П}{Н} * 100 \% \quad (2)$$

Бу ерда:

Усн – солиқ ундириш даражаси; П – ҳисобот молиявий йили учун ҳақиқий солиқ тушумлари; Н – ҳисобот молиявий йилидаги солиқ мажбуриятлари (ҳисоблашлар) суммаси [33].

Ю.А.Дадашева солиқ ундириш даражасини ҳисоблашни қуйидагича шакллантиради:

$$Усн = \frac{Сфнп-Спз}{Сфнп-Спз+Нн} * 100 \% \quad (3)$$

Бу ерда:

Усн – солиқ ундириш даражаси;

Сфнп – ҳисобот даври учун ҳақиқий солиқ тушумлари;

Сс – ўтган йиллардаги қарзларни тўлаш учун тушумлар;

Нн – жорий солиқ тўловлари бўйича қарзлар (шаклланиш муддати 12 ойгача) [34].

Россия Ички ишлар вазирлиги Иқтисодий хавфсизлик академияси Хужжатларни текшириш ва экспертиза бўлими ходимлари солиқ йиғиш даражасини ҳисоблашда қуйидаги ёндашувни тавсия қилди:

$$Усн = \frac{П}{Н} * 100 = \frac{О-Δз}{О} = \left(1 - \frac{Δз}{О}\right) * 100 \% \quad (4)$$

Бу ерда:

П – ҳисобот молиявий йили учун ҳақиқий солиқ тушумлари;

О – ҳисобот молиявий йилидаги солиқ мажбуриятлари (тўловлари) суммаси;

Δз – жорий йил учун қарзнинг ўсиши [35].

Муаллифлар ҳақиқий солиқ тушумларини солиқ мажбуриятлари (ҳисоблашлар) суммаси ва жорий йил учун қарзнинг ўсиши ўртасидаги фарқ деб ҳисоблашади. Шу билан бирга, қарзнинг ўсиши бўлмаслиги мумкин, амалда ҳисобот молиявий йилида шаклланган янги қарздан кўра кўпроқ миқдорда тўланганлиги сабабли қарзнинг қисқариши ҳам мавжуд.

Корхоналарда солиқ йиғилувчанлигини аниқлаштиришда юқоридаги халқаро тажрибадан келиб чиқиб, қуйидагича методикани қўллашни таклиф этамиз:

$$Ксй = \frac{Жсй}{Ҳсй} \quad (5)$$

Бу ерда:

Ксй – корхонанинг солиқ йиғилувчанлиги;

Ҳсй – ҳисобот даври учун ҳисобланган солиқ ва йиғимлар;

Жсй – ҳақиқатда тўланган солиқ ва йиғимлар.

Келтирилган методика асосида йирик солиқ тўловчи корхоналарнинг солиқ йиғилувчанлигини таҳлил қиламиз ва қуйидаги 3-жадвалга эътибор қаратмоқчимиз.

Ушбу формулалар асосида солиқ йиғилувчанлигини кўриб чиқамиз. Бизнинг ҳисоб-китобларимизда:

“Ўзбекнефтгаз” АЖ 2017 йилда:

$$Ксй = \frac{27223605}{31701914} = 85,9 \%$$

“Ўзбекнефтгаз” АЖ 2021 йилда:

$$Ксй = \frac{3306387007}{3312160317} = 99,8 \%$$

Юқоридаги ҳисоб-китоблардан қуйидагича хулоса қилишимиз мумкин, солиқ йиғилувчанлиги “Ўзбекнефтгаз” АЖда 2017 йилда 85,9 фоиз, 2021 йилда 99,8 фоизни ташкил қилган.

3-жадвал

2017-2021 йилларда “Ўзбекнефтгаз” АЖнинг солиқ йиғилувчанлиги таҳлили [36], минг. сўмда

№	Кўрсаткичлар	Йиллар				
		2017	2018	2019	2020	2021
1.	Ҳисобот даври учун ҳисобланган солиқ ва йиғимлар	31701914	27092819	1634796973	2997315646	3312160317
2.	Ҳақиқатда тўланган солиқ ва йиғимлар	27223605	25089758	1247530666	2808842801	3306387007
3.	Солиқ йиғилувчанлиги, фоизда	85,9	92,6	76,3	93,7	99,8

3-жадвал маълумотларидан кўриш мумкин, “Ўзбекнефтгаз” АЖнинг солиқ йиғилувчанлиги 2017 йилда 85,9 фоизни, 2018 йилда 92,6 фоизни, 2019 йилда 76,3 фоизни, 2020 йилда

93,7 фоизни, 2021 йилда 99,8 фоизни ташкил этган. Эътибор берадиган бўлсак, корхонанинг 2019 йилда солиқ йиғилувчанлиги даражаси бошқа йилларга нисбатан кескин тушиб кетган.

Биз молиявий ҳисоботларнинг 2-сонли шакли “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот”нинг “Бюджетга тўловлар тўғрисида маълумот” 2-қисми маълумотларини таҳлил қилиб, сабабини аниқлашимиз мумкин. Хусусан, 2019 йилда ҳисобот даври учун ҳисоб-китоб бўйича тўланиши режалаштирилган ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи бўйича 424972,69 минг сўм (аслида 2018 йил 1 январдан ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи йўқ бўлиб, солиқ турларини умумлаштириш ҳисобига содалаштирилган ҳамда фойда солиғи таркибига бириктирилган), юридик шахсларнинг мулк солиғига 282143001,76 минг сўм, Респуб-

лика йўл жамғармасига мажбурий ажратмаларга 999,31 минг сўм, Бюджетдан ташқари таълим ва тиббиёт муассасаларининг моддий-техника базасини ривожлантириш жамғармасига 46822,15 минг сўм, Бюджетга тўловларнинг кечиктирилганлиги учун молиявий жазоларга 2516434.25 минг сўм ҳисобланган, ҳисоблангандан ҳақиқатда тўланмаганлигини кўришимиз мумкин ҳамда бу корхонанинг солиқ йиғилувчанлиги кўрсаткичларига салбий таъсир этган.

Таҳлилий амалларни бошқа корхоналар мисолида ҳам кўриб чиқиб, биз томонимиздан тақдим этилаётган методиканинг амалдаги аҳамиятини ўрганиш имкониятимиз мавжуд.

4-жадвал

2017-2021 йилларда “Ўзбекистон металлургия комбинати” АЖнинг солиқ йиғилувчанлиги таҳлили, минг. сўмда

№	Кўрсаткичлар	Йиллар				
		2017	2018	2019	2020	2021
1.	Ҳисобот даври учун ҳисобланган солиқ ва йиғимлар	215072576	499239228	353849005	273688743	928788438
2.	Ҳақиқатда тўланган солиқ ва йиғимлар	246972127	453848905	318239120	229614715	1153085734
3.	Солиқ йиғилувчанлиги, фоизда	114,8	90,9	89,9	83,9	124,1

Манба: “Ўзбекистон металлургия комбинати” АЖнинг 2017-2021 йил учун “Молиявий натижалар тўғрисида”ги 2-сонли ҳисобот шакли маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

4-жадвалда “Ўзбекистон металлургия комбинати” АЖнинг 2017-2021 йиллардаги солиқ йиғилувчанлиги таҳлил қилинган бўлиб, корхона 2017 йилда 114,8 фоизга, 2018 йилда 90,9 фоизга, 2019 йилда 89,9 фоизга, 2020 йилда эса 83,9 фоизга, 2021 йилда эса 124,1 фоизга бюджетга тўловларни бажарган. 2020 йилда энг паст солиқ йиғилувчанлигини кўриб турибмиз, аммо 2017 йил 114,8 фоизга, 2021 йилда эса 124,1 фоизга ортиғи билан бажарилганлигини кўряпмиз.

Хусусан, 2017 йилда солиқ йиғилувчанлиги ортиғи билан бажарилганлигини жадвалдаги таҳлил каби молиявий ҳисоботларнинг 2-сонли шакли “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот”нинг “Бюджетга тўловлар тўғрисида маълумот” 2-қисми маълумотларини ўрганиб чиқамиз. Дарвоқе, 2017 йилда фойда солиғи сифатида 5022583 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 8690857 минг сўм (+3668274) тўланган.

Шунингдек, ҚҚС 57550848 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 81419918 минг сўм (+23869070), сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ 1619960 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 1991942 минг сўм (+371982), юридик шахсларнинг мулк солиғи 3084006 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 4906741 минг сўм(+1822735), юридик шахслардан олинандиган ер солиғи

3948431 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 4704000 минг сўм (+755569) ортиғи билан тўланганлигини кўришимиз мумкин. 2021 йилда ҳам худди шунга ўхшаш фойда солиғи сифатида 290917723 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 338289514 минг сўм (+47371791) тўланган. ҚҚС 389099583 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 565615621 минг сўм (+176516038), сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ 7810716 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 8650101 минг сўм (+839385), юридик шахсларнинг мулк солиғи 8639060 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 10926218 минг сўм (+2287158), бошқа солиқлар 8405013 минг сўм тўланиши режалаштирилган, ҳақиқатда 11611216 минг сўм (+3206203) тўланган. Таҳлилларга асосланандиган бўлсак, бу корхонада ҳам солиқ тўловлари режалангандан ҳақиқатда кам тўланиб, фоизлар камайиш ҳолатида паст эканлигини кўришимиз мумкин.

Жадваллардаги маълумотларни таҳлил қилиб, сўнгги беш йил ичида корхоналарда солиқ йиғилувчанлиги даражаси 100 %га етмаганлигини таъкидлаш керакки, бюджетга тўланган солиқлар бўйича солиқ йиғилувчанлиги таҳлилий йирик солиқ тўловчи корхоналар мисолида кўриб чиқилди. Биз томонимиздан тақлиф этилган методика реалликни, бироз бўлса-да, кўрсатиб бера олганлиги билан ўзининг самарали ҳи-

соблаш усули эканлигини таҳлилий амалларда кўрсатиб бера олди. Эътиборлиси, бу методикада ҳисоблаш микродаражада солиқ йиғилувчанлиги учун фойдаланилди, агар мамлакатимиз маълумотлари макродаражада прогнозлар ва ҳақиқатдаги давр билан солиштирилганда ҳам бу методика ўз самарасини кўрсата олиши мумкинлигини таъкидлаш керак.

Хулоса ва таклифлар. Бугунги тадқиқотимиз бўйича шакланган фикрлардан келиб чиқадиган бўлсак, йирик солиқ тўловчиларнинг давлат бюджетидagi улуши юқори эканлиги бўйича маълумот шакланмоқда. Энди йирик солиқ тўловчиларни солиқ тўлашдан бўйин товлашдаги ҳолатларнинг сабабчиси бўлаётган айрим хулосаларни келтириб ўтмоқчимиз:

1. Солиқ тўловчиларда солиқ тизимига оид билимларнинг чекланганлиги маълум даражада солиқ тўлашдан бўйин товлашига сабаб бўлади, чунки унинг оқибатларини тушунмаслик, мажбуриятнинг англамаслиги ҳам бунга сабабчи бўлади. Шунинг учун доимий равишда барча солиқ тўловчиларнинг билимларини янгилаб бориш тавсия қилинади.

2. Солиқ тўловчиларнинг солиқ тўлашдан бўйин товлашига таъсир этувчи яна бир омил солиқ тўлашда адолатсизликдир. Чунки солиқ бўйича тақдим қилинган имтиёзларнинг баъзан индивидуаллашганлиги ҳам бошқа йирик солиқ тўловчиларнинг ўз фойдаларига мос равишда солиқдан қочиш тузилмалари ишлаб чиқилиши-

га сабабчи бўлмоқда. Солиқ тўловчиларга бир хил муҳит яратилиши лозим, деб ҳисоблаймиз, уларнинг ўртасидаги мувозанат бузилиши ҳам адолатлилик тамойилини чеклаб қўяди.

3. Солиқларнинг йиғилувчанлигини оширишнинг энг муҳим шarti давлат бюджетига ундирилувчи солиқ ва йиғимларнинг ўз вақтида ундирилишини таъминлаш, солиқлардан қочишга барҳам бериш, солиқдан бўйин товлаганлик учун маъмурий чораларни кучайтириш, солиқларни ўз вақтида тўлаш принципларини жорий этиш ҳисобланади.

4. 2020 йил мартдан буён давом этаётган пандемия бутун дунё иқтисодини издан чиқариб, дунё тараққиётини анча йилга тикланиш режаларини ишлаб чиқишга мажбур қилмоқда. Бугуннинг муаммоларидан бири – бундай иқтисодий инқирозлар солиқ йиғилувчанлигига ҳам ўз таъсирини кўрсатиб келмоқда эканлиги. Бизнинг мамлакатимиз бюджетини шакллантиришда шуни алоҳида эътиборга олиш лозим, яъни солиқ йиғилувчанлиги ижобий томонга ўзгартирилиши солиқ юкини оширмасдан амалга оширилиши лозим, деб ҳисоблаймиз. Чунки давом этаётган иқтисодий таназзуллар бутун дунё иқтисодини издан чиқариб келмоқда, ишлаб чиқариш ва анъанавий барқарор иқтисод қайта тикланиши тадбиркор ва ишлаб чиқарувчиларга солиқ юкларини оширмаган ҳолда амалга оширилиши лозим, деб ҳисоблаймиз.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2009, 'Forum on tax administration: Compliance management of large business task group', viewed 22 November 2009.
2. Watts. HD. *The large industrial enterprise: Some spatial perspectives*, Croom Helm, London. 1978. P. 22.
3. Baer K., Benon O. & Oro J. *Improving large taxpayer compliance*, IMF Occasional Paper 215, International Monetary Fund, Washington, DC. 2002. P. 14.
4. Hamilton G. 'Integral unit for large taxpayer management in the tax administration'. *The VII CIAT IFE Essay Contest: Revista de Administration Tributaria CIAT/IEF*. 1994. P. 6.
5. Perry V. 'Experience and innovation in other countries'. in HJ Aaron & J Slemrod (eds.), *The crisis in tax administration*, The Brookings Institution, Washington, DC. 2004. P. 382.
6. McCarten W. *Focusing on the few: The role of large taxpayers unit in the revenue strategies of developing countries*. The World Bank, Washington DC. 2004. P. 2.
7. Приказ ФНС России от 16.05.2007 N ММ-3-06/308@ (ред. от 11.06.2021) "О внесении изменений в Приказ МНС России от 16.04.2004 N САЭ-3-30/290@"
8. International Monetary Fund (IMF). 2000. *Revenue Mobilization in Developing Countries* (Washington: International Monetary Fund), viewed 11 November 2014, <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2011/030811.pdf>.
9. International Tax Dialogue (ITD). 2007. *Taxation of micro-, small - and mediums sized enterprises*, viewed 12 December 2014, <http://www.smmresearch.co.za/SMME%20Research%20General/Conference%20Papers/Taxation%20of%20SMEs.pdf>
10. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг 2019 йил 8 июлдаги 2019-45-сонли [қарорига](#) илова. "Юридик шахсларни йирик солиқ тўловчилар тоифасига киритишнинг мезонларини белгилаш тўғрисида"ги низом.
11. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. 01.01.2020.
12. <https://kun.uz/news/2021/11/23/2022-yilda-yirik-soliq-tolovchilarning-davlat-budjeti-tushumlaridagi-ulushi-qancha-bolishi-malum-qilindi>
13. Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.
14. Saxunova D. & Szarkova R. *Global Efforts of Tax Authorities and Tax Evasion Challenge*. *Journal of Eastern Europe Research in Business and Economics*, 2018, 1-14.
15. Fagbemi T.O., Uadiale O.M. & Noah A.O. *The ethics of tax evasion: Perceptual evidence from Nigeria*. *European Journal of Social Sciences*, 2010, 17 (3).
16. Alleyne P. & Harris T. *Antecedents of taxpayers' intentions to engage in tax evasion: Evidence from Barbados*. *Journal of Financial Reporting and Accounting* (Emerald Publishing Limited), 2017, 15 (1), 2-21 <https://doi.org/10.1108/JFRA-12-2015-0107>.

17. Aumeerun B., Jugurnath & Soondrum H. Tax evasion: Empirical evidence from sub-Saharan Africa. *Journal of Accounting and Taxation (Academic Journals)*, 2016, 8 (7), 70-80. <https://doi.org/10.5897/JAT2016.022>.
18. Terzić S. Model for determining subjective and objective factors of tax evasion. *Notitia - Journal for Economic, Business and Social Issues, Notitia Ltd.*, 2017. 1 (3), 49-62.
19. Ameyaw B., Addai B., Ashalley E. & Quaye I. The effects of personal income tax evasion on socio-economic development in Ghana: A case study of the informal sector. *British Journal of Economics, Management & Trade (Sciencedomain international)*, 2015, 10 (4), 1-14. <https://doi.org/10.9734/BJEMT/2015/19267>.
20. degl'Innocenti D.G. & Rablen M.D. (2019). Tax evasion on a social network. *Journal of Economic Behavior and Organization (Elsevier B.V)*, 2019, 79-91. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2019.11.001>.
21. Palil M.R., Malek M.M. & Jaguli A.R. Issues, challenges and problems with tax evasion: The institutional factors approach. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 2016, 18 (2), 187-206.
22. Rantelangi C. & Majid N. Factors that influence the taxpayers' perception on the tax evasion. In *Advances in economics, business and management research (AEBMR)*, 2018, p. 35. Atlantis Press.
23. Annan B., Bekoe W. & Nketiah-Amponsah E. Determinants of Tax Evasion in Ghana: 1970-2010. *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, 2014, 6 (3), 97-121.
24. AlAdham M.A.A., Abukhadijeh M.A. & Qasem M.F. Tax evasion and tax awareness evidence from Jordan. *International Business Research*, 2016, 9 (12).
25. Putra P.D., Syah D.H. & Sriwedari T. Tax avoidance: Evidence of as a proof of agency theory and tax planning. *International Journal of Research and Review*, 2018, 5 (9), 2454-2223.
26. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йўғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5116-сонли фармони.
27. Гурвич Е.Т., Суслина А.Л. Динамика собираемости налогов в России: макроэкономический подход. *Финансовый журнал. / Financial journal*, № 4 2015. Стр. 22-33.
28. Мирзаев Ф. Ўзбекистонда солиқ йўғилувчанлиги даражасини ошириш йўллари. *Иқт. фанл. номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган дисс. автореферати.* – Т., 2012. 21-б.
29. Барулин С.В., Динес В.А. Теория и история налогообложения. Учебник. / С.В.Барулин, В.А.Динес. – М.: КноРус, 2018. – 406 с.
30. Алиев Б.Х. Налоги и налоговая система Российской Федерации. Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению “Экономика”. / Под ред. Б.Х.Алиев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 439 с.
31. Орехова Е.А., Калабин К.Ю. Собираемость налогов: теория, методология, практика. 2020. <https://minfin.saratov.gov.ru>
32. Давлетшин Т.Г. Собираемость НДС: методологические аспекты. / *Финансы и кредит*, 2017, том 23, выпуск 2, страницы 64-77 <http://fin-izdat.ru/journal/fin/>
33. Гомбожапова С.В. Собираемость налогов как основной показатель результативности налогового контроля. *Известия Иркутской государственной экономической академии. Электронный научный журнал*. 2011. № 2.
34. Дадашева Ю.А. Собираемость налогов: методы измерения и сфера применения. // *Финансы*, 2013, № 11.
35. Попонova Н.А. Организация налогового учета и налогового контроля. Учеб. пособие. / Н.А.Попонova, Г.Г.Нестеров, А.В.Терзиди. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 624 с.
36. Ўзбекнефтгаз” АЖнинг 2017-2021 йил учун “Молиявий натижалар тўғрисида”ги 2-сонли ҳисобот шакли маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.
37. Qurbanov Z. & Isaev F. Иқтисодий барқарорликни ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлили. // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 2017, (1), 321-328. Retrieved from: https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/9190
38. Исаев Ф. Камерал солиқ текширувларини ўтказишда солиқ таҳлилдани фойдаланишни такомиллаштириш. // *Экономика и образование*. 2021. № 4. С. 172-176.
39. Курбанов З.Н., Исаев Ф.И. Налоговый анализ как новое направление экономического анализа. // *Актуальные вопросы совершенствования бухгалтерского учета, статистики и налогообложения организации*. 2017. С. 246-254.
40. Исаев Ф. Совершенствование методики расчета налоговой нагрузки. *Экономика и образование*, 2021, (6), 86-91. Извлечено от: <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/286>
41. Isaev F. Солиқ имтиёзларининг солиқ юки кўрсаткичига таъсири таҳлили. // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 2017, (6), 294-301. Retrieved from: https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/9579
42. Исаев Ф.И. Солиқларни таҳлика-таҳлил қилиш методикаси. // *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий-электрон журнали*. 2021.
43. Isaev F. Мол-мулкни солиққа тортишни такомиллаштириш. // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 2021, (6), 326-333. Retrieved from: https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/12224
44. Исаев Ф. Солиқ таҳлилининг ўрганиш зарурияти. *Архив научных исследований*, 2021, 2 (1). Извлечено от: <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/720>
45. Курбанов З., Исаев Ф. Солиқ ҳисоби ва солиқ ҳисоботининг баъзи масалалари. // *Экономика и образование*. 2022. Т. 23. № 4. С. 190-196.
46. Исаев Ф. Ресурс солиқлари таҳлилининг ташкил этиш методикаси. // *Iqtisodiyot va ta'lim*, 2022, 23 (5), 171-176. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/742>
47. Isaev F.I. Tax Accounting: Theory and Practice. // *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. 2022. Т. 9. № 12. С. 30-38.
48. Isayev F. I. Concept of economic analysis and its structural components. // *International Journal of Marketing and Technology*. 7.12 (2017): 1-13.
49. Isayev F. I. Analysis of the profit tax and its improvement. // *International Journal of Research in Social Sciences* 7.12 (2017): 74-85.